

Side 53

III

Haandskyde-vaabnene.

For at skaffe sig en foreløbig Oversigt over, hvilke Arter af Haandskydevaaben og Rekvisiter til samme der vare i Brug her i Landet i Kristian d. 4des Tid, behøver man blot i et af Tøihusregnskaberne at gennemgaa de derhen hørende Afsnit af de ved Regnskabsaarets Begyndelse og Slutning opgjorte Fortegnelser over Beholdningerne. D. 1ste Mai 1608

fandtes saaledes paa Kjøbenhavns Tøihus:

Hager Musketter og Rør.	
Lang Dobbeltbage med Luntelaas	1.
Lang Dobbeltbage med Fyrlaas	1.
Stakket Dobbeltbage med Fyrlaas	1.
Mikehager af Jern	22.
Musketter med Fyrlaase	109.
Musketter med Luntelaase	2668.
Musketter med Snaplaase	16.
Musketløb paa en Kjærre	15.
Lunterør	6852.
Lange Rør med Fyrlaase	1414.
Smaa forbenede (med Den indlagte) Fyrrør	9.
Bandolerrør med Fyrlaase	68.
Lange Rør med Snaplaase	6043.
Pistoler med Fyrlaase	71.

Kruttflasker til musketter og Rør.

Forgyldte Horn-Musketflasker	50 Par.
Andre Horn-Kruttflasker	2582 Par.
Store enkelte Hørnflasker	97

54

Beslagne Horn-Pistolflasker	98.
Træflasker med Jern beslagne	5359 Par. -
Musketflasker med Tasker	8
Partell-Tasker	112
Liden Taske	1
Store enkelte Musketflasker	717.
Trinde svarvede Træ-Kruttflasker	453.
Rytter-Kruttflasker	311.
Forgyldte Pistolflasker	8.
Ubeslagne Pigtoflasker	67.
Zündflasker med et forgyldt, kronet F	932.
Smaa trindsvarvede Zündflasker	10.

Zünd flasker med Jern beslagne	313.
Horn-Zündflaske	1.
Spændere til Rør	1564.
Rørformer	
Kradsere	18587.
Bøsestene %von Artz»	13439.
Bøstestene af Flint,til Snaprør	553.
Forketter	2826.
Bandolerer	4556.
Bandolerremnie	32.

Blandt gammelt Vrag forekommer:

Gamle Dobbeltthager med Jernstjerter	219.
Gamle Dobbeltthager med Træstjerter	110.
Falkonne-Barschager	14.
Dobbeltthage-Løb	48.
Halvhage-Løb	4.
Gamle Halvhager med Luntelaase	88
Brudne Musketter med Luntelaase	2.
Brudne lange Fyrrør	431.
Gamle stakkede Fyrrør	99.
Gamle «Holsfter» til stakkede Rør	14 Par

o.s.v., o.s.v.

Tøihusregnskaberne skjelne altsaa mellem tre Hovedarter

af Haandskydevaaben: Hager, Musketter og Rør. At den første Art i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var stærkt paa Veie til at gaa af Brug, bliver indlysende derved, at de fleste af de som Hager betegnede Vaaben i den oven-

56

ved Aar 1500 er bleven gængs, synes den ogsaa at være bleven anvendt paa de fra det 15de Aarhundrede tilbageværende primitive Vaaben istedenfor disses oprindelige Navn Lodbøsser; thi det maa formodes at være slige forlængst forældede Vaaben, der forekomme 1536 i Dragsholms Inventarium under Navn af Stjerthager af Kobber og Jern, samt 1602-08 i Regnskaberne for Kjøbenhavns Tøihus under Benævnelsen gamle Dobbeltthager med Jern- og Træstjerter.

De egenlige Hager, Halve, Hele og Dobbelte med metal-støbte eller smedede Piber, der hidrørte fornemmelig fra den første Halvdel af det 16de Aarhundrede, stemmede i de store Hovedtræk af deres Bygning saa ' nær overens med de mere moderne Haandskydevaaben, at det nu ikke er let, om det overhovedet er muligt, at afgjøre, efter hvilke bestemte Kriterier man ved Aar 1600 har skjelnet mellem, hvad der var Hager, og hvad der fortjente de nyere Benævnelser Rør og **Musketter, der hertilands ere komme i Brug henholdsvis omtrent 1550 og 1600** 1). Kjendemærket for Hagerne kan ikke godt have været den Klo paa Undersiden af Piben, der tjente til at afbøde Rekulestødet; den findes som oftest paa det 15de Aarhundredes Lodbøsser, men ikke paa det 16de Aar-hundredes Halve Hager, der brugtes i aaben Mark til Skydning paa fri Haand. Det er høist rimeligt ikke efter noget sligt enkelt distinkt Mærke, at raan har brugt Benævnelsen

ikke noksom kan paaskjønne; blandt de forskjellige Forklaringer, synes den, jeg skylder Herr Dr. Dyrhund, mig at have størst Rimelighed, nemlig at Telehage, Telebøsse er det tydske «Zielhaken», «Zielbilchse», Ord der tilmed rimeligvis ere komme til os i endnu nærmere staaende, nedertydske Former,

I) Benævnelsen « Rør » og « Lange Rør » for Fodfolkets Skydevaaben forekommer 1542; men endnu en Tidlang efter forekomme ogsaa Benævnelserne « Hager, » og « Halve Hager ». Navnlig holdt Ordet «Hageskytter» sig i brug langt ind i Kristian d. 4des Tid som Betegnelse for Fodfolkets Skytter i Modsætning til «Bøsseskytterne» eller Artilleristerne.

57

Hage, men efter Vaabnernes forældede Habitus i det Hele taget. Saavidt man nu kan skjønne om Hageime fra den første halvdel af det 16de Aarhundrede, der nuomstunder høre til de store Sjældenheder, have Piberne altid været temmelig korte, men, tykke i Godset, derfor dog tunge og klodsede, ofte med et Hoved eller ialtfald en Frise eller Rundstav omkring Munden; Skjæftet har upaatvivlelig altid været plumpt. De Dobbelte og, Hele Hager have ofte været uden Laas, og Halvhagemes Luntelaase have sagtens været af en temmelig primitiv Indretning 1).

, , Medéts Halvhage i Regnskabet for 1608 betegner et dengang obsolet Vaaben, og selv Størstedelen af de sammesteds opførte Dobbelt hager have været modne til Hammermøllen, vedbliver dog Benævnelsen Dobbelt hage i hele Kristian d. 4des Tid og endnu længe efter at være i Brug for de svære Bøsser til Fæstnings- og Skibsbrug, der vare alt for tunge til at betjenes paa fri Haand, og som havde en stox Klo «der Piben og, Skjæftet til at overføre det, voldsomme rekulestød på den Mur, Skibsreling e. Ign., som man lod den Slags Vaaben hvile paa i Anslaget. Kjøbenhavns Tøihus havde 1651 endnu 31 tjenstdygtige Dobbelt

1) Som endnu eksisterende Hager, de fleste dog snarere Hele og Dobbelt end Halve Hager, efter hvilke man kan danne sig en Forestilling om Haandskydevaabnene i Tidsrummet mellem 1470 eller 1480 og 1550, skal jeg her nævne:

1. Skjæftet Metalbøsse uden Laas fra Ystads Havn; Kaliber 8''' 2iv til 9''' 6iv, Løblængde 3' 0'' 6,5''', Vægt med Skjæftet 37.0 Pd. Afbildet i Bruzelius: Fynden i Ystads Hamn, Pl. JIL
2. Bøsser af Jern uden Skjæfte sammestedsfra; Kaliber 13''' 4iv til 16''' 4iv, Løblængde 2' 11'' 4''', Vægt 16.4 Pd. Afbildet sammesteds.
3. Bøsser af Metal uden Skjæfte funden paa Kjøbenhavns Rhed, Kaliber 11''' 2 iv, Løblængde 2' 10'' 3''', Vægt 30.0 Pd. Findes i Artilleriets historiske ^ Vaabensamling paa Kjøbenhavns Tøihus.
4. Skjæftet Metalbøsse uden Laas i Musæet i Dresden; Kaliber 13''' 7iv, Løblængde 2' 7'' 5''', Vægt med Skjæftet 39.7 Pd. Afbildet i Schdn: Geschichte der Handfeuerwaffen, Pl. 2.
5. Skjæftet Metalbøsse med Luntelaas i Oldnordisk Museum; Kaliber 16''', Løblængde 1' 11'' 8'''. Afbildet i Worsaaes Nordiske Oldsager, No. 592.

58

bager. Halmstad Fæstning fik,,,1600 fra Kjøbenhavn". Tøihus sendt 8 Dobbelt hager med Fyrl"Se og 15 med Snaplaase, der alle 23 førtes blandt Fæstningens Inventarium, indtil den 1645 ifølge Brømsebrofreden rømmedes, og Materiellet sendtes til Kjøbenhavn; endnu 1642-43 bleve de istandsatte, forsynede med nye Lader, Q>: Skjæfter, Pibeme polerede og Laasene reparerede; 1644-45 vare de i Brug, eftersom der er forbrugt Egebord til «de smaa Batterier i Østerskandse, at staa ved de Dobbelt hager og lade og skyde»; en af Dobbelt hagerne i Nørreskandse er blevet forsynet med en ny «Opholdshage», o: med en ny Klo under Piben 1). Inventariet for Baahus 1613 nævner 21 store Flinthager, hvoraf de sidste sex vare med blandt,-det Materiel, Bom, da Fæstningen rømmedes ifølge

Roskildefreden 1658, indladedes i Orlogsskibet «Snarens vendi, for at gaa til Kjøbenhavn, men paa Grund af det fornyede Fredsbrud ikke naaede længere end til Kronborg. Dobbeltthagerne synes dernæst brugte til at gjøre Fyldest for let Feltskyts, hvor saadant efter Forholdene ikke kunde bruges eller ikke undværes andenstedsfra, som da der 1627 sendtes to til Læsø og 1628 fire til Samsø. Tilsøs forte det lille Krigsskib « Engelske Kiste » 2 Dobbeltthager 1609, , og paa Orlogsskibet «Frederik» var der 20 lignende 1650, ei at tale om -de Dobbeltthager, der fra Tøihuset udlaantes til Udrustningen af Ostindiefarere 2).

- 1) Halmstads Arkeliregnsk. 1639-45.
- 2) Baahus's Regnsk. 1657-58; Restancebogen; Kjøbenhavns Tøihusrgnsk. 1609-10 og 1649-50.

59

Disse Dobbeltthager, der vare i fuld Brug i Kristian d. 4des 'fid, maa vi ikke tænke os som - obsglete Vaaben fra det 16de Aarhundrede eller endnu ældre, saaledes soni de 335 Stjerthager, der 1608 vandrede i Hammermøllen, eller de 5 Dobbeltthager, Tøihusregnskabet 1592 fører blandt Kobberstykkerne, fordi de havde metalstøbte Piber. Benævnelser Dobbeltthager er fra de ældre Vaaben blevet, overført paa dem af nyere Form og Tilvirkning, der i Kaliber, Vægt og Anvendelse kom dem nærmest. Ifølge Rentemester regnskaberne kjøbtes, der 1611 Dobbeltthager med luntelaase og tilhørende Kugleformer, Kradsere og Ladestokke 1). Artilleriets Vaabensamling besidder to fra Kjøbenhavns Tøihusbeholdning tagne Dobbeltthager, begge med glatborede Jernpiber med Klo under, skjæftede i ordenlige Træskjæfter. Den ene, med Aarstallet 1618, Kaliberet 13''' 3iv (28,9mm), svarende efter Nürnberger Vægt til en omtrent 10lods Kugle , en Løblængde af 5' 7'' og 39 Pds. Vægt, har Luntelås og er saa tarveligt udstyret, at der ingen Tvivl er om, at den er et Kommisvaaben. --Derved adskiller den sig - fra den anden, som har Hjulaa og et noget forsiret Skjæfte; denne bærer Aarstallet 1623, har et Kaliber af 9''' 6iv (20,6mm), svarende til en Kuglevægt af 3,5,-3,66 Lod, hvorfor den kun veier 20,25 Pd, uagtet Piben er 5' 11,5 '' lang.

Jævnside Dobbeltthagerne forekommer en Slags Vaaben, som kaldes Mikehager; de nævnes i Kjøbenhavns Tøihusregnskaber lige fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede; 1624 afleveredes til Tøihuset fra Dragsholm 24 Mikehager, hvoraf 9 tjenstdygtige, borede til 4 Lods (21,9mm)Blykugler, 1632 fra Malmøhus ikke færre end 58 2). Inventarierne over Baahus's Arkeli, opføre 1613 og 1618, 19 og 1632.-46 17 Mikehager,

1) Ifølge Meddelelse fra Arkivar, Kapt. J.,Grundtvig. ' Restancebogen.

60

af hvilke de 9 have været brugte 1643 til Armeringen af en Fæstningen tilhørende stor Baad eller Pram.

Det underlige 0)rd Mike forekommer jævnlige i Regnskaberne i Betydning af den Gaffel eller det Tappeleie af Jern eller Træ -paa en vertikal Omdreiningbolt, hvori de allermindste Skytssorter som Falkonner, Skerpentiner og Barser plantedes paa en Skibsreling, paa Kronen eller i Skydehullerne paa en Mur, ganske ligesom indtil den nyeste Tid Espingolerne eller Falkonetterne og Metalhaubitserne paa vore Krigsskibe monteredes 1). Den derpaa støttede Formodning - at der ved Mikehager maa forstaas de endnu enkeltvis i Artilleriets Vaabensamling lexisterende Vaaben, der stemme ganske overens med de ovenomtalte Dobbeltthager, kun at de foruden Kloen paa Undersiden

tillige have Tapper paa Siderne, smedede i Et med Piben - stadfæstes ved en Post i Baahus's Regnskab 1643-44, hvorefter Smeden har faaet Betaling for «10 Mikehager, han havde gjort Tapper og Svandser til.»

Artilleriets Vaabensamling besidder to Mikehager, der skjondt de ere uden Aarstal, sikkert naa tilbage til Kristian d. 4des tid. Den ene stemmer i et og alt overens med den ovennævnte Dobbeltthage fra 1618; kun har den Tapper paa Piben. Dette sidste er ogsaa Tilfældet med den anden, efter Formen af den kombinerede Lunte- og Hjullaas at dømme, maaske noget ældre; den har vel kun 11111 Slv Kaliber, svarende til en knapt 7lods (ca.25mm) Kugle, men' er_ 71 111 lang i Piben og veier ikke mindre end 69 Pd.

Fra det Kaliber af 10Lod Bly (ca.30mm), som endnu, eksisterende Dobbeltthager og Mikehager fra Kristian d. 4des Tid opvise,

1) Hammermollens Regnskab 1611-16 opfører: «14 Falkonner med nye Miker og Stjerter fierdig beslagne»; i Regnskabet

1624-29 lyder en tilsvarende Post paa 16 Gafler og 16 svanser til falkonner.

61

er der ikke noget stort Spring til de Kalibre paa 12-16 Lod Bly (31-34mm) ,, paa hvilke man finder den Tids mindste Kanon er at have været borede, Det er da ikke urimeligt, at man virkelig har haft Hager af -lignende Calibre som de kaldte Falkonner og Barser, og at det er slige meget svære, men dog skjæftede Bøsser, der menes med de 1592-1608, men ellerr, ikke i Kjøbenhavns Tøihusregnskaber blandt Vraggodset forekommende Barse- og Falkonnehager - .

I Baahus's Regnskab 1612-13 nævnes blandt andet Artillerigod, som blev did,sendt fra den i Kalmarkrigen indtagne , og sløifede Fæstning Gullberg og senere nedsendt til Kjøbenhavn, 29 ”murhacker” og 2 «Lang Hacker»; om dermed er ment særegne Varieteter af Dobbeltthager, formaar jeg ikke at afgjøre,, da disse Benævnelser ellers ingensteds forekomme. I Tøihusregnskabet 1592 nævnes blandt Kobberstykkerne 1 Stormhage; saadanne forekomme igjen i Regnskaberne 1607-10, f. Ex. 1607 5 Messing Stormhager med Snapplaase efter analogien fra Benævnelsen paa en Slags svære Skyts, Stormstykker, maa det aantages, at disse, Stormhager med metalstøbte Piber ikke have været bestemte til at skyda med Kugle, men alene med Skraa eller Hagl, at de derfor maa stilles sammen med de i Vaabensamlingerne opbevarede, fra senere Tider hidrørende Musketoner, der stundom have et meget vidt og kort Løb af Metal; deraf at de fem Messing-Stormhager have været forsynede med Snapplaase, kan man sikkert slutte, at de have været skjæftede. Imidlertid nævnes der i samme Regnskab som disse blandt Jernskytset 40 gaadne Stormhager med Tilføielsen: «kaldes Pothunde»; denne sidste Benævnelse bruges ellers om en Slags meget let Skyts, ligeledes alene bestemt til Skydning med Skraa, men ikke skjæftet, tveertimod af en saadan'Form, at man nuomstunder nærmest maatte sammenstille det med Kanoner eller Haubitser. Der haves her et Exempel paa, h vorledes Be –

62

greberne om svært Skyts og Haandskydevaaben og som en Følge deraf ogsaa Beinævnelserne for saadanne gribe ind i hverandre i hin Tid. Det er netop denne Mangel paa skarpt udprægede Grændser mellem Fortidens forskjellige Typer af

Vaaben, der ofte gjør det saa vanskeligt at komme efter, hvad der egentlig er ment med de fotskjellige Benævnelser.

De for Fodfolket og Rytteriet bestemte 1 Taandskyde-vaaben forekomme i Regnskaberne under to Hovedbenævnelser, Musketter og Rør eller, som de sidste stundom kaldes, Bøsser'). Musketterne ere udelukkende Infanterivaaben; det samme gjælder de «lange Rør,» hvorimod de «stakkede Rør» og ,Bandolerrørene» maa være Ryttervaaben ligesaavel Som Pistolerne. Indenfor hver Klasse specificere Regnskaberne oftest Vaabnene, eftersom de have Fyrllaase, Snap- eller Flintelaase, eller Luntelaase.

Som Støtte for en Betragtning af det indbyrdes Forhold mellem de her nævnte Arter af Haandskydevaaben skal jeg hidsætte en skematisk Oversigt over Beholdningerne af hver Slags paa Kjøbenhavns Tøihus ved forskellige Udspunkter, hvorved der dog ved Betragtningen af Status d. 1ste Mai 1651 maa tages Hensyn til, at Tøihuset var brændt fire Aar forud, -og at man endnu kun netop havde begyndt at erstatte den Rustkammerbeholdning, som var gaaet tabt ved hin Leilighed.

1) Det er kun i Regnskaberne for Halmstad, at Benævnelser Bøsser ligefra Aar 1600 bruges istedenfor Rør; i de øvrige Regnskaber dukker den først meget senere op. Kjøbenhavns Tøihusregnskaber 1650-51 opfører Flintebøsser ved Siden af Flinterør, efter al Rimelighed dog kun ved en Uagtsomhed. I Kristian d. 4des Forordninger af 1598 og 1612 om Borgervæbningen og om Kystbevogtningen paa Sjælland bruges Ordet Bøsser i steden for Rør. jvfr. Engelstofts Afhandling i Skand. Literaturselskabs Skrifter £ 1808.

63

		1 jan 1592	5. aug. 1602	1. Mai 1609	1. Mai 1651
	Luntelaas	-	2543	2598	5529
Musketter med	Fyrllaas	-	99	109	-
	Snap- eller Flintelaas	-	16	16	89
	Luntelaas	193	7140	6852	-
Lange Rør med	Fyrllaas	2684	1205	1445	10
	Snap- eller Flintlaas .	3	6040	6043	131
Stakkede Rør med	Fyrllaas	99	101	9.9	-
Bandolerrør med	Fyrllaas	-	68		-
Pistoler med	Fyrllaas	-	138	71	134
	Flintelaas	-	20	-	-

Betragte vi allerførst Vaabnene m. H. t. til de paa dem anvendte Arter af Laase, da overraskes man ved, at 1592 bestaar Beholdningen for den langt overveiende Del af Geværer med Fyrllaase eller, som de nuomstunder kaldes Hjullaase; selv blandt Fodfolkets lange Rør er der 13-14 Fyrre for hvert Lunterør og næsten slet ingen Snaprør.

Fyrllaasen eller Hjullaasen angives almindeligt, ihvorvel vistnok uden sikker Hjemmel, at være opfundet i Nürnberg 1517; den ældste Hjullaasbøsse med en eiendommelig, meget gammel Form af Hjullaasen findes, saavidt mig er bekjendt, i Artilleriets historiske Vaabensamling paa Kjøbenhavns Tøihus; den bærer et Billede af Kurfyrst Johan Frederik den Høiffiodige af Sachsen samt Aarstallet 1548 Luxusvaaben og

Pistole.r med Hjullaase fra Tiden mellem 1560 og 1600 kan man finde i "enhver større Vaabensamling" i Snesetal; men det strider stærkt imod den gængse Opfattelse af Skydevaabenenes -Historie, at Hjullaasgeværer i denne Periode udgjorde Bevæbningen for Hovedmassen af Fodfolkets Skytter. Det Vidnesbyrd, som Kjøbenhavns Tøihusregnskab for 1592 aflægger derom, maa imidlertid betragtes som ajdeles uvildigt og uomstødeligt; det stadfæstes tillige ved Rentemesterregnskaber fra Frederik d. 2dens Tid, som f. Ex. vise, at denne

64

Konge 1571 paa en Gang anskaffede 708 lange Fyrrør, hvoraf de 24 strax udleveredes til Drabanterne 1). At Hjullaasgeværer i Frederik d. 2dens Tid ikke betragtedes som et Vaaben, der kun egnede sig for udvalgte og velovede Tropper, fremgaar desuden deraf, at det 1582 paalagdes Bønderne paa Bornholm at holde sig enhver med et godt langt Rør med Fyrlaas 2).

Hjullaasen var i mange Maader en ypperlig Laas; uden det vilde den ikke 'kunne have holdt sig i temmelig almindelig Brug baade paa Jagt- og paa Ryttervaaben lige til Slutningen af det 17de Aarhundrede; saalænge den var i Lave, nægtede dens Bessesten af Svovlkis («von Artz», som de iøvrigt danske Regnskaber underligt nok altid udtrykke sig) fast aldrig at give Ild; men den var sammensat og følgelig kostbar og let til at komme i Ulave, af hvilken Grund man paa Jagtvaaben fra Frederik d. 2dens Tid ofte ser den kombineret med en Luntelaas, som Skytten kunde tage i Brug, naar Hjullaasen ikke vilde gjøre. Gavn. Man har i Kristian d. 4des Tid forsøgt samme Udvei ved Fodfolkets Vaaben. Ifølge Rentemesterregnskabet 1611-12 er der kontraheret med en vis Reinert Pasquer i Gravenhaag om Leveringen af 500 Musketter, hver Musket med en dobbelt laas, tvende Haner baade til Lunte og Fyrsten, desligeste Forketter, med sin tilhørende Kradser, Form, Skrue og Søger, saavel som en Læder Ringkrave, vel stoppet og gennemstukken»3). Det vil nedenfor blive omtalt, at endnu senere har Kristian d. 4de prøvet Hjullaasen paa Infanterivaaben. Men, som det fremgaar af Tøihusregnskabet 1602-04, har han kort efter sin Regeringstiltrædelse indført dels Lunte- dels Snapplaasen ved

1) Ifølge Kammerraads Lassens Optegnelser blandt General J. S.

Fibigers efterladte Papirer i Artilleriets Arkiv-.

2) Hübertz: Aktstykker, til Bornholms Histoide, p. 487.

3) Ifølge Meddelelse fra Arkivar Kapt. J. Grundtvig.

65

Hovedmassen af Infanteriets Vaaben. Bønderne i Bergenhus, Len fik 1607, de i Trondhjems Len 1610 Tilladelse til at skaffe sig Bøsser med Snaplaase istédenfor som lovbestemt med Fyrlaase, «formedelst de til saadanne Fyrlaase ikke ere bevante, tilmed samme Fyrlaasbøsser ikke ere saa vel at bekomme hos dem som andre a I). I de senere Afsnit af Kristian d. 4des Regering forekomme Hjullaasgevæerne kun af og til. I en løs Optegnelse²⁾, vistnok fra et af Krigsaarene 1625--29 nævnes det, at paa Kronborg fandtes i Forraad 182 Fyrrer og 84 Luntebøsser, og Halmstads Fæstning har 1643 faaet sent fra Kjøbenhavn 200 Musketter med Lunter og 70 Fyrrør; Hjullaasen har forresten ikke staaet i Gunst hos Slotsherren paa Halmstadgaard; thi 1639 har han ladet 120 gamle Hjullaasgeværer forsyne med Luntelaase, samtidigt med at de fik nye Skjæfter, og 1645 lod han Hjullaasene paa 55 Dragonerbøsser ombytte end Flintelaase, uagtet det dog ellers var paa Ryttervaabnene, at Hjullaasen holdt sig længst i Brug. Endnu 1657

sendtes der fra Kjøbenhavns Tøihus til Baahus blandt, en større Sending af Vaaben til Armeen i Norge 500 Par Pistoler med Fyrllaase3).

Snaplaasen er en Fællesbetegnelse for de ældre, noget divergerende Former af Flintelaasen, der gik forud for den omtrent 16,40 opkomne franske Batterilaas4), hvilken sidste neppe tor antages for kommet i Brug i den danske Armee før efter 1648 eller rimeligere efter 1670. Det ældste Snap-

- 1) Norske Rigsregistranter, 4de Bd. p. 184 og 379.
- 2) Blandt Papirer ved Kjøbenh. Tøihusregnsk., 1649-51.
- 3) Halmstads Arkeliregnskab 1639-45; Baahus's Regnskab 1656 - 59. Endnu i Kristian d. 5tes Tid var Hjullaasen i Brug ved Rytteriets Skydevaaben, som det fremgaar af de senere Regnskaber for Kjøbenhavns Tøihds.
- 4) I Vaabensamlingerne skjælnes der gjerne mellem den spanske, den hollandske og den kurlandske Snaplaas; men der findes tillige Mellemlaaser, der ikke bestemt lade sig henføre til nogen af disse tre Typer.

5

66

laasgevær, jeg kjender, er et ganske simpelt Soldatergevær med Aarstallet 1570, som findes: i Oldnordisk Musæum, og jeg antaget, at det er i den meget simple Form, Laasen"kw paa déne Bøsse, eller i den lidt mere udviklede Form, som i Vaabensamlingeme kommer tilsyne omtrent ved Aar 1600, og som sædvanligt kaldes den hollandske Laas, at Snaplaasen har været i Brug hertillands i Kristian d. 4des Tid. Dens Skjæbne synes omtrent at have været den samme som Hjullaasens. 1602 - 10 spiller den en ikke ubetydelig Rolle ved infanterivaabnene i Kjøbenhavns Tøihusbeholdning; senere vedblive Snaplaasebøsser eller Snaphaner, som de ogsaa kaldes, vel at være ibrug,; men de nævnes langt fra saa hyppigt og ikke i saa store Antal som Luntegeværern,,c

Baahus's Inventarium af 1656 tæller kun 379 Snaplaasbøsser mod 1027 Luntemusketter; begge Slags Vaaben benyttede under Krabbefeiden .1657--58 af Infanteriet, den første Slags tillige af Dragonerne.

Luntelaasen, som af Tøihusregnskaberne ses at have været temmelig sparsomt benyttet 1592, er allerede i Perioden 1602-10 i ligesaa almindelig Brug som Snaplaasen, og efter Kalmarkrigen har den, efter, de foreliggende, Regnskaber at dømme, været den, overveiende 'almindeligste ved Infanteriets Skydevaaben. Dette, at Luntelaasen, den simpleste af alle Laasekonstruktioner, for en Tid, der ikke er meget kortere end hele det 17de Aarhundrede 1), har taget Luven fra de i og for sig meget fuldkomnere, Hjullaasen og Snaplaasen, er et meget mærkeligt Fænomen. Luntelaasen er ikke alene den simpleste, men tillige den ældste Laaseform; den kan forfølges saa langt tilbage som til omtrent 1470 og

- 1) Luntelaasen fortrængtes som bekjendt først henved 1700 fra Infanteriets Musketter. Artilleriets historiske Vaabensam"g eier en Luntemusket, der endnu 1685 er brugt som Model ved en Bestilling i Suhl, og til Sammenligning samtidige franske Luntemusketter.

67

synes endog at være bleven brugt paa den nds Lodbøsser, som endnu ikke havde noget ordenligt Skjæfte 1); der vilde derfor ikke være noget paafaldende i, om den var bleven fortrængt af Hjullaasen eller Snaplaasen. Det Paafaldende er, at Luntelaasen, efter at

Hjullaasen imod Slutningen af det 16de Aarhundrede havde opnaaet en fremherskende Stilling ved Fodfolkets Skydevaaben, i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede ikke alene igjen har fortrængt Hjullaasen, **riien tillige seiret Konkurrencen med Snaplaasen. Luntelaasens bedste Egenskaber vare dens Prisbillighed og dens Simpelhed, og det maa være dem, der ere blevne paaskjønnede saa meget paa en Tid, da Infanteriet eller idet mindste dets hvervede Bestanddel udgjordes af Vagabonder, der selv skulde skaffe deres Vaaben eller ved Antagelsen kjøbe dem af Kongens Tøihuse, og hos hvem der vel neppe kunde forudsættes synderlig god Villie til eller Forstand paa at røgte en saa sammensat og kilden Mekanisme, som Hjullaasen og selv Snaplaasen er. Det er kun den norske Almue, der gjentagne Gange ses at, have lagt Forkjærlighed for Snaplaasen fremfor baade Hjul- og Luntelaasen for Dagen; og dens Mening om Tingen blev der taget Hensyn til, fordi den ikke saaledes som den danske Almue ved Jagtlovene var afvant med Brugen af Skydevaaben. At Luntelaasen kunde ' holde sig i Brug ved Fodfolket lige til henimod 1700, er nærmest at betragte som et Fingerpeg om, hvor lavt Infanteriet maatte stille Fordringerne til sine Menige. At den ingensinde vandt Indgang ved Rytteriet, der dog i det 17de Aarhundrede benyttede Skydevaaben i saa stor Udstrækning, kan vel tydes som et Tegn paa et strængere Udvalg ved Rekruteringen af denne Vaabenart, men ligger desuden i Sagens Natur, idet Luntelaasen ikke godt lader sig betjene paa Hesten; det vilde

1) Se min foran citerede Afhandling om Lodbessen fra Vedelspang i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1872.
5 *

68

være noget nær ugjorligt tilhest at fore den i begge Ender brændende Lunte, for hvert, Skud at skrue den af Hanen, medens der ladedes, samt seette den paa igjen og passe dentil paa Panden, inden Fængkrudtet heldtes paa. Jakob de Gheyns bekjendte Exercerreglement i Kobberstik for Moritz af Nassaus Infanteri viser bedst, hvor uniaadeligt omstændelige og mangfoldige Ladningsgrebene vare ved Luntebøsserne.

Regnskaberne sondre Haandskydevaabnene ci alene efter Beskaffenheden af Laasene, men ogsaa efter Arter, af -hvilke der blandt Fodfolkets Skydevaaben forekomme to, nemlig Musketterne og de «lange- Rør eller Bøsser; efterat Benævnelsen « stakkede,, Rør for en Slags Ryttervaaben tidligt var gaaet af Brug, kaldtes de sidste simpelsten Rør eller Bøsser.

Lange Rør ere de eneste Infanteriskydevaaben, som forekomme i Kjøbenhavns Tøihusbeholdning 1592; Ordet Musket synes denaang kun netop kjendt; thi vel forekommer der blandt Tilgangen en «dobbelt Muskethage,, og 12 hollandske «Musket Lunterør;,> men i Status d. 1ste Jan. 1593 ere de optalte mellem de øvrige Dobbeltthager og Lunterør. I Regnskaberne 1602---04 og 1607-10 forekomme derimod Musketterne særskilt ved Siden af de lange Rør, endnu dog i betydeligt ringere Antal end disse. Gaar man derimod til de fragmentariske Regnskabslevninger for Kjøbenhavns Tøihus for tiden efter 1621, faar man et bestemt Indtryk af, at Musketterne nu udgjøre den overveiende Del af Beholdningerne, ihvorvel Rørene eller Bøsserne endnu forekomme. I den første Halvdel af Kristian d. 4des Tid maa der altsaa være foregaaet en Forandring med Fodfolkets Skydevaaben; for at komme til Klarhed om den, maa man have Rede paa, hvad Regnskaberne ihene med hver af Benævnelserne, Rør og Musketter.

Den Forklaring, som ligger nærmest, er den i Henhold til Jakob de Gheyns foran citerede -Waffenhandlungi.fra 1608

69

at tage det for en given Ting, at Rørene ere de lettere Geværer, bestemte til at betjenes paa fri Haand, Musketterne de Bøsser af sværere Kalibre, der ved Anslaget maatte lægges i en Gaffel eller Krykkestok, Forketten, som altsaa udgjorde et nødvendigt Rekvizit til Musketten. Det er baade muligt og rimeligt, at dette virkelig oprindeligt har været Forskjellen mellem Rør og Musketter; men denne Distinktion maa tidligt være bleven udslettet eller udvisket; thi vel nævne Regnskaberne aldrig Rør i Forbindelse med Forketter, hvorimod disse sidste i Reglen følges med Musketterne; men der gives af og til Exempler paa, at ogsaa Musketter ere bortsendte eller udleverede til Troppesafdelinger, uden at der er fulgt Forketter med. Enkelte Gange, rigtignok ganske undtagelsesvis, nævne Regnskaberne (.hele og halve Musketter) hvorved der efter al Analogi maa være hentydet til en Kaliber- og Vægtforskjel. De hele Musketter maa have været de tungeste; man kunde fristes til i dem at formode Musketter i strengere Forstand, for hvilke Forketten var et uundværligt Rekvizit; men det eneste Sted, hvor hele Musketter forekomme særskilt i Regnskaberne, nemlig i en Tilgang af Vaaben til Baahus's Arkeli under Kalmarkrigen, ere de ikke ledsagede af Forketter. De halve Musketter maa have været de letteste; man kunde fristes til at formode, at det egenligt kun var et mere moderne Navn paa, hvad man tidligere kaldte Rør; men i Modsætning til disse ses de halve Musketter jævnligt at være blevne udleverede med Forketter.

I de Regnskaber, som skrives sig fra Tiden efter Kalmarkrigen, forekomme Lunter saa ofte i samme Ud- og Indleveringer fra og til Arkeljerne som Musketterne, at man let falder paa den Tanke, at det, om end ikke oprindeligt saa dog i Tidens Løb maa være blevet Luntelaasen, der har udgjort Muskettens Særkjende. Men heller ikke denne Gisning lader sig opretholde; thi ei at tale om, at Kjøbenhavns Tøihus 1602-10 har Musketter baade med Hjul- og med Snaplaase

70

i Behold, og at der 1611 er kontraheret om Musketter med kombineret Hjul- og Luntelaas, ses det, at vaar 1644 har givet den under Ilaunibalsfeiden opbudne norske Almue Valget, «om de vilde have Musketterne bestilt til Flint at bruge eller med Lunte - l); og Kjøbenhavns Tøihus opfører endnu 1651 Musketter med Flintelaase, hvorhos Lunterør vedblive at forekomme f. Ex. paa Kronborg i et af Krigsaarene 1625-29, paa Baahus endog til 16512).

Der staar da kun den ene Formodning tilbage, at Benevnelsen Musket har knyttet sig til den Form af Skjættet, som jaaturligt kom i Brug ved Overgangen til et svært Geværkaliber, og som faktisk i den Tid næsten alene ledsagede Luntelaasen og saagodtsom aldrig Hjulaaen. Hvem der

1) Norsk Mil. Tidsskrift, 36te Bd. p. 284.

2) Hermed skal det ikke være modsagt, at man virkelig i Kristian d. 4des Tid oftest betragtede Musketten og Luntelaasen som sammenhørende. Blandt andre Papirer, Artilleriet vedkommende, ved Kjøbenhavns Tøihusregnskaber for 1649-51 findes der et Aktstykke, som, uagtet det kun udgjør to sammenhæftede Ark, er af stor Vigtighed for den kritiske Behandling af Periodens Artilleriregnskaber; det er en d. 22de Juni 1624 af Arkelimesteren paa Akershus, loigen Pedersen udfærdiget Memorial, overskrevet ofortegnelse paa hvis Kobber- og Jernstykker, som findes udi Arkeliet paa Akershus » o. s. v, Der vil i det Følgende mange Gange blive Leilighed til at citere den. Der hvor Jørgen Pedersen tilsidst i sin Memorial opgjør, hvad han mangler i sin Beholdning, nævner han blandt aedre Ting: Lunter 2000 Bundter eller mere, «efterdi Landet her sammesteds er bevæbnet med Musketter og dertil er ingen Lunter uden en ringe Forraad, som findes her udi Arkeliet;» man kunde heraf udlæse, at det var en given Sag, at der til Musketterne hørte Lunter; det vilde dog vistnok være at gjøre sig vel store Tanker om den brave Arkelimesters stringente Udtryksmaade, om man deraf drog nogen videre gasende Slutning, end at Musketterne i de fleste Tilfælde og særligt de i det søndenfjelds Norge til Militsen uddelte Musketter havde Luntelaase. Ogsaa senere finder man iøvrigt Musketlaase nævnte i Modsætning til Snaplaase.

opmærksomt har gaaet Vaabensamlingen paa Tøihuset og nogle af Udlandets større Vaabensamlinger igennem, vil og måske have lagt Mærke til, at for hele Tidsrummet 1550-1650 ledsages Hjulaaesen næsten altid af en egen Skjæfteform i ued en lille, i Gjennemsnittet næsten firkantet Kolb, der under Sigtet kunde lægges til Kinden, men ikke støttes med Skulderen, Det er kun ganske undtagelsesvis, at man i denne Periode træffer en Hjulaaesbess.C, gjerne af svært Kaliber, der har en krummet Kolbehals og ' en flad Kolb. Skjæfter med disse Særkjænder finder man deninod saagodtsom udelukkende -anvendte paa de relativt faa Luntebøsser, der ere i Behold, og af hvilke igjen meget faa i Virkeligheden ere ældre end fra omtrent 1600. Den flade Kolb, der findes saa overmaade sjældent paa gamle Hjulaaesbøsser, hyppigere paa Snaplaasgeværer og næsten udelukkende paa Luntebøsser, og som dernæst i en lidt efter lidt forbedret Form er gaaet i Arv til Flinten, Perkussionsgeværet og endeligt Bagladerifien, maa aldeles sikkert have fulgt med Indførelsen af de egenlige svæcc,- ,Musketkabbre, hvis'Rekul"ted ellers vilde være blevet utaaleligt. Det er da meget let tænkeligt, at netop den flade Kolb er blevet opfattet som det mest iøinefaldende Kjendetegn paa de Musketter af svært Kaliber, som hertilands først kom i Brug ved Aar 1600, og at, da man snart efter gav ogsaa de lettere Geværkalibre den i alle Henseender hensigtsmæssige flade Kolb, denne da har fort Benævnelsen Musket med sig over til disse mindre Kalibre, medens den gamle Benævnelse Rør er blevet forbeholdt de gammeldags skjæftede Bøsser og, altsom disse' svandt ud af Beholdningerne, lidt efter lidt er doet ud med dem. Halmstads Arkeliregnskab 1639-45 indeholder et Par Poster, som forekomme mig i en ikke ringe Grad at støtte denne Hypothese - mere trøster jeg mig foreløbigt ikke til at kalde den - at Benævnelserne Rør og Musket hertilands i Kristian d. 4des Tid knyttedes, hverken til Kalibret, uagtet dette vel oprindeligt havde af

givet Inddelingsgrunden, heller ikke til Laaseformen, uagtet Luntelaasen koin i almindelig Brug -samtidigt med Benævnelsen Musket, men til Skjæfteformerne. Slotsherren i Halmstad har 1639 ladet « 180 gamle Musket- og Fyrllaasepiber med Musketlader og Laase oprenovere og forfærdige,). Det er uden Tvivl fra denne Foranstaltning, at de 120 Fyrllaase hidrøre, der 1642 tages til Indtægt, som er blevet til Beholdning paa Rustkammerset, af hvis Fyrllaasebøsser, som er bleven forandret til Musketter.» Fyrllaasebøsser, alias Fyrrør, kunde altsaa blive til Musketter ved at forsynes med andre Laase og med Musketlader; det var ikke Pibens Kaliber og heller ikke den forandrede Laas, der kvalificerede dem til for Fremtiden at kaldes Musketter; det kan kun have været det forandrede Skjæfte, -Musketladen.»

Som det foran er nævnt, kan Benævnelsen Musket efter Tøihusregnskabernes Vidnesbyrd først mellem 1593 og 1602 være kommen i almindelig Brug her i Danmark. Men er da den Skjæfteform med den flade Kolb, som formentlig denne Benævnelse har været knyttet til, ikke ældre her i Landet? Der er ingen Grund til at tro det. I Artilleriets Vaabensamling findes vel et Par Luntegeværer med store, flade Kolb,- r, som man, da Samlingen ordnedes-1837, heengte op ved Siden af de meget faa Geværer, der med Sikkerhed lade sig henføre til Kristian d. 3dies Tid, sagtens for at denne Periode ikke skulde se altfor tarveligt repræsenteret ud; dog var inan forsigtig nok til i den haandskrevne Katalog at bemærke, at disse Geværers Laase skrive sig fra en noget senere Tid; man kunde trøstigt have skrevet det samme om Piberne og Skjæfterne; thi den, som forstaar sig paa gamle Vaaben, er intet Øieblik i Tvivl om, at disse Luntebøsser ere fra Kristian d. 4des Tid; dertil ligne de. altfor slaaende dem,

Jakob de Gheyn har afbildet 1608. - Eller er der under eller før Kristian d. 4des Tid paa Soldatergeværer anvendt nogen anden Skjæfteform end den med den flade Kolb?

73

Haves der Soldatergeværer, der efter Skjæftets Form, i Henhold til den ovenfor begrundede Hypothese, maa have ført Navn af Rør? Disse Spørgsmaal maa besvares derhen, at Soldatervaaben med Hjullaase og med den karakteristiske, lige og firkantede Kolb haves der endnu tilbage fra Kristian d. 4des 'tid, ci alene i Artilleriets historiske Vaabensamling, men endog i Kjøbenhavns Tøihusbeholdning; disse Fyrrør ville strax nedenfor komme paa Omtale. Lunterør synes allerede ved 1625 at være svundne saagodtsom helt ud af Beholdningerne, saa at det er lidet at undres ved, at 'der nu, 250 Aar senere, intet Soldatervaaben af denne Slags haves tilbage; et Par Luxusgeværer fra 1613, der ganske imod Sædvane have Luntelaase, og som vistnok kun skylde deres udmærket smukke og elegante Udstyrelse, at de ere opbevarede til vore Tider i den historiske Vaabensamling, bære dog Vidnesbyrd om, at Luntelaasen ikke har været aldeles uadskilleligt knyttet til den Form af Skjæftet, der anses for karakteristisk for-Musketten, men virkeligt ogsaa er blevet kombineret med hin anden Skjæfteform, der formodes at svare til Benævnelsen Rør. Hvad endeligt Snaplaasgeværer angaar, kjender jeg at' den Slags kun et eneste utvivlsomt Militairvaaben, der kan have været i Brag i Kristian d. 4des Tid, nemlig det for omtalte fra 1570, som Oldnordisk Musæum eier; og dette har en saa eiendommeligt Skjæfteform med en meget stærkt bøiet Kolbehals, at jeg virkeligt maa indrømme at være noget tvivlrædig, hvorvidt dette Vaaben skal klassificeres som et Rør eller som en Musket; dog er det en Beroligelse, at Arkelimesteren paa Baahus, som dog i Embeds Medfør skulde vide Besked med, hvad man nu kun møisommeligen kan danne sig en Gisning om, synes i det Herrens Aar 1611 at have været i en ganske lignende Forlegenhed; thi af et større Antal Geværer, som han i dette Aar fik tilsendt fra Kjøbenhavns Tøihus og har taget til Indtægt i sit Regnskab som -,Lunterer med krumme Ladera, har han endnu samme.

74

Aar ført endel til Udgift igjen under Navn af » Muskettelr med Lunter og Krumlader («'), medens Resten vedbliver at figurere i Slottets Regnskaber i de følgende 40 Aar under den første Be'nævnelse, Det krumme Skjæfte maa have været noget usædvanligt dengang baade for Rør og for Musketter; paa de fra hin Tid bevarede Vaaben kjendes det kun i meget enkelte Tilfælde; den historiske Vaabensamling har intet ExeMplar, , det oldnordiske Musæum foruden den omtalte Soldatetbøsse fra 157,0 endnu et Snaprør uden Aarstal men udstyret som et Luxusvaaben 3).

Saaframt min ovenfor fremsatte Opsttelse er rigtig, saa kan den Udviklingsgang for Fødfolkets Skydevaaben i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, der, ihvorvel noget dunkelt, kommer tilsyne gjennem Artilleriregnskaberne, i Korthed fremstilles saaledes: Ved Kongens Tronbestigelse og nogle Aar derefter (1592) bestod Kronens Geværforraad væsenligt af »Fyrrør«, o: Hjullaasbøsser, der efter al Rimelighed have havt de endnu i Vaabensamlingerne for den Slags Vaaben sædvanlige lige og firkantede Kolber; disse Rør have ntvivlsomt været af temi»elig lette Kalibre. Efterat Kongen 1596 overtog Regeringen selv, har han udvidet Vaabenforraadene betydeligt og samtidigt stræbt efter Forbedringer i flere Retninger; Fyxlåasens Ulemper har han søgt at aajælpe ved at kombinere den med Luntelaasen, eller ved helt at ombytte den med Snaplaasen eller med Luntelaasen alene, hvilken sidste mere og mere vandt Overhaanden ved Fødfolkets Skydevaaben, ihvorvel den aldrig naaede noget

fuldstændigt Enehæredømme; Geværernes overfor det pladeklædte Rytteri utilstrekkelige

- 1) Baahus's Regnskab 1611-12.
- 2) Andre Exemplar paa Bøsser med lignende, meget stærkt krummede Skjæfter, alle vistnok fra Slutningen af det 16de Aarhundrede vil man finde i Weiss's Kostumkunde p. 767, og i Hewitt: Ancient Armour and Weapons Vol. 111. Pj. 132.

75

Virkning søgtes forøget ved en delvis Overgang til større Kuglekalibre og Geværvægte, som medførte Nødvendigheden af Forketten saxat af et Skjæfte ined noget 'beiet Kolbehals og flad Kolb til at støtte mod Skulderen, en Skjæfteform der snart banede sig Vej ogsaa til de ved Siden af de ,sværere bestandigt bibeholdte lettere Geværkalibre, Rørene, der samtidigt med at de mistede deres særegne, _ lige og firkantede Kolbeform eller i enkelte Tilfælde meget stærkt bøiede Skjæfter, gik ind under den almindelige Benævnelse Musketter, som efter den almindelige Opfattelse oprindeligt kun har gjældt de sværere Geværkalibre. I den sidste Halvdel af Kristian d. 4des Regeringstid have det danske Infanteris Skytter hovedsagelig været bevæbnede med Musketter, hvorved der forstodes glatløbende Geværer med Luntelaase, af meget forskellige Kalibre ligefra det 20lødige til et, der var større end 7lødigt, med flad Kolb og som oftest ihvorvel ikke altid betjente med det særegne Rekvisit, Forketten; det var, efterhaand blevet den; flade Kolb, der opfattedes som Særkjendet paa »Musketten« i Modsætning til de endnu bestandigt, skjøndt i meget mindre Antal benyttede »Rør« for Størstedelen med Flinte- eller Snaplaase, sjældnere med Hjul- eller Luntelaase.

Det er ikke fra de bevarede Artilleriregnskaber men direkte fra endnu eksisterende LevDinger af Kristian d. 4des ,Vaabenforraad, at det vides, at Kongen har tænkt paa endnu et Fremskridt, nemlig Indførelsen af Riffelen. Danmark er derved blevet det Land, som kan føre Militairriffelens Historie længst tilbage i tiden, nemlig til Aarene umiddelbart, efter Kalkmarkkrigen; ellers omtales Brugen af Rifler i Krig ikke for Tredivaarskrigen, og nogenlunde almindelig blev den som bekendt først efter 'Midten af forrige Aarhundrede. Riflingen af Bøsser angives almindeligt, uvist med hvilken Hjemmel, at være *cii Opfindelse fra Slutningen af det 15de eller Begyndelsen af det 16de Aarhundrede;

76

imidlertid existéer der nu ingen ældre Rifler end tvende rosenriflede Piber fra 1542 og 1648, som begge findes i Årtilleriets historiske Vaabensamling, destoværré begge for lang Tid siden forsynede med nyere Skjæfter og Laase. Fra Perioden mellem 1550 og 1650 ere riflede Jagtvaaben endog med helt kunstige Riflinger ingenlunde usædvanligé). Høist mærkelige ere derimod to i Vaabensamlingen paa Kjøbenhavns Tøihus opbevarede Hjulaastrifler, som man maatte antage for meget tarveligt udstyrede Jagtvaaben, saafremt ikke deres Karakter af Soldatervaaben fremgik deraf, at de høre til en Beholdning af henved 50 aldeles lignende, som endnu 1837 fandtes og fra umindelig Tid havde været paa Kjøbenhavns Tøihus. De ere alle aldeles ens og øiensynlig forarbejdede efter en fælles Model, alle paa Piben mærkede med et kronet C og* med Initialerne I og T, samt med Aarstal fra 1613 til - 1618. Det er som sagt Hjulaaageværer med den for saadanne sædvanlige lige og i Gjennemsnittet firkantede Kolb, have altsaa rimeligvis i sin Tid gaaet under Navn af „lange Fyrrør«. At de ikke have Luntelaase, men Hjulaaase, som ellers paa den 'fid vare ifærd med at gaa af Brug ved Fodfolkets Vaaben, forklares let derved, at man med Luntelaasen ikke kunde opnaa den Sikkerhed i Anslaget, uden hvilken Rifiens overlegne Skudsikkerhed gaar tabt. De

22lødige Riffelpiber med meget fladeriffelgange ere 311,14,11 lange, og hele Vaabnet veier 7.1 Pd. At disse Rifler, som det er blevet formodet, skulde være en dansk Bøsemagers Arbeide ved Navn Tommer, anser jeg for meget tvivlsomt. I Rentemesterregnskaberne 1611-12 forekommer følgende Post: »Givet Gunde Hvas, tjenende Hertug Hans Georg,

1) Den historiske Vaabensamling eier f. Ex. Polygonalrifler fra Kristian d. 4des Tid. hvis Løb udgjøre vredne. femsidede, firsidede eller tresidede Parallelopeder.

77

Kurfyrste i Sachsen, 103,5- Dlr. 21ss eller 120 Daler i slet Mønt, hver Daler til 64ss danske, som han skal fore til Dresden og udgive for lange Rør, han der i Byen skal lade forfærdige efter det Mønster, Kongen har ladet ham tilstille, til 10 Dlr. slet Mønt pr. Rør« 1). Da den Dresdener Bøsemager ikke er navngivet, faar det staa hen -, om en løs Gisning, om ikke denne Bestilling muligt gjælder de første 12 af de ovennævnte Soldaterrifler. - I de bevarede danske Artilleriregnskaber omtales, Rifler ellers ingensteds i en gjenkjendelig Form før- mod Slutningen af det 17de Aarhundrede. I Artilleriets historiske Vaabensamling maa man gaa frem lige til Frederik d. 5tes Tid, for man igjen træffer paa riflede Soldatergeværer.

De øvrige Soldatervaaben i den historiske Vaabensamling, som med overveiende Sandsynlighed kunne antages for brugte her i Landet i Kristian d. 4des Tid, uagtet intet af dem bærer noget Aarstal, ere alle glatløbende og have de flade Kolber, som jeg antager for Særkjendet for den Tids Musketter. Det' er først to 12 lødige Luntegeværer, 3' 2,5'' og 3' 8'' lange i Piberne og af 8,25 og 9 Pds. Vægt; den sidste af dem er mærket SVL, Navnet paa den bekjendte thüringske Bøsemagerstad Suhl, hvorfra der f. Ex. vides 1609 at være indkjøbt 110 Musketter med Luntelaase. Det samme Mærke gjenfindes paa en 13 eller 14lødigt Hjullaasbøsse, 3' 8'' lang i Piben, som veier ligeledes 9 Pd. Et ikkun 22lødigt Gevær med kombineret Hjul- og Luntelaas er kun 3' 0.25'' langt i Piben og veier dog lidt over 10 Pd.

Angaaende Kalibrene for de Skydevaaben, som kaldtes Rør, har jeg ikke i Regnskaberne kunnet finde nogen eneste brugbar Oplysning, hvorimod jeg for Musketterne har sanket følgende:

1) Efter Meddelelse af Arkivar, Kapt. J. Grundtvig.

78

1610 blev der i kjøbenhavn prækveskudt 110 nye Mutketter med Luntelaase fra Suhl; dertil medgik 110 blykugler, voge 9 Pd. 1). Alsaar gik der paa et Pund 12,2 Kugler.

1611 udleverede Baahus 300 Musketkugler, voge 3 Lispund 2). Alsaar gik der paa et Pund 6,7 Kugler.

1627 udleveredes til Halmstads Infanteribesætning 17 Lispd. 3 Pd'. Bly-Musketkugler med 4en Vedtegning i Regn&tabet: -Var 4400 Kugler, og regnes 400 Kugler paa 25 Pd.- 3). Alsaar gik der paa et Pund 16.0 Kugler.

1631 udleverede Baahus »til tre Salver af de 60 Soldater med deres Musketter ved Ærlige og Velbyrdige, Strænge Ridder, Herr Jens Sparres, hans salig Lig blev indført udi sit Nedsættelse - 1 Lispd Bly. 4) Alsaar gik der paa et Pund 11.2 Kugler.

1645 udleverede Halmstad til sin Infanterigarnison følgende Poster af Blykugler, ved hvilke dog maa bemærkes, at Kompagnierne havde en blandet Bevæbning af Musketter, Flintebøsser og Fyrrørs). :

700 Kugler, voge 53 Pd., altsaa paa et Pund	13.2 Kugler.
1294 - 94	---”--- 13.8 -
1000 - 101	---”--- 9.9 -
400 - 25 -	---”--- 16.0 -

1649 udleverede Kjøbenhavns Tøihus til musketervagterne i Flaaden 20 Kugler vog 1 Pd.6). Altsaa gik der paa et Pund 20 Kugler.

1650-51 udleverede Kjøbenhavns Tøihus til Musketvagterne i Flaaden 4 Poster af Blykugler, altid regnede til 100 Kugler paa 6 Pd.
Altsaa gik der paa et Pund 16,7 Kugler

1651 udleverede Kjøbenhavns Tøihus til –Kapitain Straadz (?) til sit Kompagnis Fornødenhed 1000 Musketkugler, voge 121 Pd.
Altsaa gik der paa et Pund 8,3 Kugler.

1651 brugte Kjøbenhavns Tøihus til Prøveskydning af 4867 Musketter, leverede af Albret Baltasar Berent og Lennart Marsilius, 475 Pd. Musketkugler.
Altsaa gik der paa et Pund 10,2 Kugler.

- 1) Kjøbenhavns Tøihusregnsk, 1608-10.
- 9) Baahtiss Regnsk. 1611-12.
- 3) Halmstads Arkeliregnskab 1620-37.
- 4) Baahus's Regnskab 1631-32. Jens Sparre var en af de tolv Adelsmænd, som Kristian d. 4de 1616 slog til Riddere af den Væbnede Arm.
- 5) Halmstads Arkeliregnsk. 1639-45.
- 6) Kjøbenhavns Tøihusregnsk. 1649-50.

79

1651 brugte Kjøbenhavns Tøihus til Prøveskydning af 358 Musketter, leverede fra Brobyværk (hvoraf 86 sprang i Prøven) 26 Pd. Musketkugler.1)
Altsaa gik der paa et Pund 13.8 Kugler.

Musketternes og Musketkaglernes Ledighed har, som det ses, varieret meget stærkt i hele første Halvdel af 17de Aarhundrede, og det er ikke engang muligt at skjønne, at de første efter Kalibrenes Størrelse naturligt have sondret sig i to særskilte Grupper, svarende til de rigtignok kun undtagelsesvis forekommende Benævnelser, hele og halve Musketter, hvis specifikke Betydning faar at staa ved sin Værd, saameget mere som der savnes enhver Oplysning om Musketternes saavelsom om Rørenes egen Vægt. Hvad Krudtladningerne angaar, ere Oplysningerne høist mangelfulde; jeg trøster mig ikke til at udtale andet, end at de gjennemgaaende synes at have været meget store, eftersom der som oftest er udleveret samme eller større Vægt af Kjørnekrudd end af Bly; til Geværsalverne ved Jens Sparres Jordefærd medgik der kun 1 Lspd. Blykugler, men 31 Lspd. Kjørnekrudd.

Til Fødsfolkets Skydevaaben hørte der forskjellige Udrustningsgjenstande og Rekvisiter, hvis Benævnelser fremgaa af det Udtog af Status for Kjøbenhavns Tøihus d. Iste Mai 1608, hvormed jeg har indledet dette Afsnit.

Til Hjullaasvaabnene var Spænderen, den Nøgle, hvormed Hjulet blev trukket op og Slagfjeren spændt, et uundværligt Rekvizit; naar der udleveres Rør eller Bøsser uden nøiere Betegnelse, kan man sikkert slutte, om det har været Fyrrør eller ikke, deraf, om der er udleveret en Spænder til hvert eller ei. Endvidere udleveres der altid til Hjullaasgevæerne Bøsser af)Artz«, som maa være Svovlkis, til Snaplaasgevæerne Bøsser af Flint og til Luntegevæerne selvfølgelig Lunte i Knipper eller Bundter, hvoraf Forbruget har været meget stort, vistnok fordi enhver Skild

1) Kjøbenhavns Tøihusregnsk. 1650-51.

80

vagt selv i Fredstid forte en Lunte brændende i begge Ender i Haanden,

Af Kugleformer udleveredes der idetmindste i Begyndelsen af Kristian d. 4des Tid i Regelen en til hver Musket eller Rør; der udleveredes da tillige Bly, hvoraf saa hver Soldat maatte støbe sine Kugler, hvad der tyder stærkt hen paa, at man ikke turde gjøre Regning paa, at selv ensbenævnte Geværer kunde bruge Kugler iflæng. Paa den anden Side forekommer det dog ogsaa, skjøndt sjældent i Begyndelsen men noget hyppigere længere hen i Kristian d. 4des Tid, at der fra Tøihuset og Arkeljerne er udleveret færdigt støbte Musketkugler, hvad der forudsætter nogen Ensformighed i Kalibre idetmindste indenfor den enkelte Afdeling; at en saadan Ensformighed ogsaa erkjendtes for ønskelig, fremgaar af en Optegnelse fra 1630, hvor det med Hensyn til en Beholdning af 1705 Suhler Musketter anføres, foruden at de have været udleverede og derfor trænge til Eftersyn: »desgleichen sind sie nicht von einerley Kugel« 1) . Foruden de allerede ovenfor givne Exempler paa Udleveringen af færdige Musketkugler skal jeg som Exempel paa, at en slig Udlevering stundom er foregaaet efter en større Maalestok, anføre en løs og udateret Seddel, vistnok hidrørende fra Kjøbenhavns Tøihus i et af Krigsaarene 1625-29 2), ifølgende hvilken der til Glückstadt og Krempe er afsendt »Blykugler 70,5, Skippund, noch herforuden 276 Tønder Kugler, Bly 367 Centner«.

1) Det var først meget senere, at der blev gjort noget Alvorligt for at tilveiebringe Enhed i Infanteriets Geværkalibre, som da Kristian d. 5te d. 16de Febr. 1686 befalede, at alle de i Kjøbenhavn liggende Regimenter og Batailloner skulde bevæbnes med 14lødige Geværer; det 16lødige Geværkaliber indførtes først 1769 og forblev i Brug, indtil de glatløbende Geværer endeligt afskaffedes.

2) Blandt Papirer, Artilleriet vedkommende ved Kjøbenh. Tøihusregnsk. 1649-51.

81

Ogsaa det, at Kjøbenhavns Tøihus ved Optællingen 1649 besad, foruden Musketkugleformer i stort Antal til en Kugle hver, et mindre Antal Former til 10, 12 og 25 Kugler, tyder hen paa, at Kuglestøbningen er blevet praktiseret noget mere i det store end forhen.

Som Geværrekvisiter forekomme endvidere Kradsere, samt Lod- og Plynderskruer.

Sit Krudtforraad synes Soldaten oprindeligt at have fort i et enkelt stort eller i et Par mindre Krudthorn eller Krudtflasker af Ben, Horn eller svarvede af Træ; tillige forekommer i Regnskaberne indtil 1610, dog som noget dengang allerede halvveis forældet, saakaldte Zündflasker (”smaa gamle Zintflasker med kronet F”, altsaa fra

Frederik d. 2dens tid), der maa have været til at fore Fængkrudtet i, som formodenligt har været Melkrudt. Undtagelsesvis omtales T ask e r, rimeligvis Kuglepunge; i Reglen forte Soldaten vel sine Kugler i Lommen; 'naar han gjorde sig færdig til Charging, stak han som bekjendt et Par Kugler i Munden for at komine nemmere til dem').

Omtrent samtidigt med Musketten indførtes en ny Maade for Soldaten at fore Krudtladningerne til sit Vaaben paa, nemlig paa Bandoleret. Dette var som bekjendt en bred, over venstre Axel baaret Skulderrem af Læder, hos os Danske stundom Sælhundelæder²⁾, paa hvilken der for og bag i Snore hang et Antal smaa Hylstre af Træ eller Blik

1) Derfra hidrører det, at det til Betingelserne ved en heederlig Dagtingning hørte, at Besætningen drog ud af Fæstniugen, ei alene med flyvende Faner og klingende Spil, men tillige med brændende Lunter og Kugle i Munden, o: klar til Fægtning.

2) Se Kvittering af 30te Juni 1628 fra Peder Split, Borger og Indvaaner i Stralsund, for Krigsforraad udleverede fra Kjøbenhavns Tøibus til Byen Stralsunds Forsvar mod de Keiserlige, blandt Papirer, Artilleriet vedkommende, ved Kjøbenhavns Tøihusregnsk. 1649-51.

6

82

med Laag over, hvert indeholdende en Krudtladning. Hylstrene kaldtes Patroner. I Kjøbenhavns Tøihusregnskab for 1592 nævnes slet ingen Bandolerer; i August 1602 haves der endnu kun 74, men den 1ste Mai 1604 allerede 3031; endnu i disse første Aar udleveres der Musketter uden Bandolerer, men med Krudtflasker; men snart bliver Bandoleret et staaende Rekvisit ved Udleveringen ei alene af Musketter, men ogsaa af Rør, saa at Krudtflaskerne efterhaanden gaa helt af Brug. Hvormange Hylstre eller Patroner der hang paa hvert Bandoler, fremgaar ikke af Regnskaberne; efter Kjøbenhavns Tøihusregnskab 1609-10 er der givet hver af de 100 Vagtbøsseskytter i Krabbelykke 1) 12 Lod (ca.180g)Kjørnekruddt

1) Vagten i Krabbelykke, besat med Bøsseskytter og befalet af en Hovedsmand eller en Arkelimester, nævnes i alle Kjøbenhavns Tøihusregnskaber fra 1592 til 1610; d,er maa have været et med Kanoner monteret Batteri, eftersom der stundom til Vagten udleveres Slangekrudt og Kanonkugler. Efter hvad man kan slutte af Prammændenes og Møndrikernes Taxt af 1615 (se Kjøbenh. Diplomatarium, 2det Bd., p. 595) maa Krabbelykke have været en Lokalitet ved Indløbet til Kjøbenhavns Havn indenfor St. Annæ Bro og rimeligvis udenfor men i Nærheden af Flaade" Leie ved Bremerholmen; da Krabbelykke endnu er Navnet paa en Vig af Havet umiddelbart søndenfor Havnen ved Assens, er det muligt, at Navnet ogsaa her ved Kjøbenhavn oprindeligt har gjældt en lignende Vig strax nordenfor Bremerholmen, af hvilken da den nu tilkastede Mastegrav ved Gannielholm vel har været den sidste Levning. Dette vinder i Sandsynlighed derved, at Helsingør By 1558 betalte Admiralen Kristoffer Trundsen I Daler, for at dens Skib maa,tte ligge i Vinterleie i Krabbelykken (jvfr. P. V. Jacobsens Bidrag t. Kundsk. om Kjøbstædernes Borgervæbning i det 16de Aarb. i Nyt Hist. Tidsskrift 1ste Bd. p. 160), hvorefter inan næsten skulde formode, at Krabbelykke har været selve Flaadens Leie. Vagten i Krabbelykke inaa i ethvert Tilfælde have været ved et Strandbatteri, der har behersket Indløbet til Flaadens Leie og Havnen nordfra; ved Udvidelsen af Stadens Befæstning maa Havneforsvaret være blevet flyttet længere nordefter; 1627 synes »Blokhusene«, 1649-61" Toldbodeia og DæmningeD« at være Navnene paa de Havnebatterier, der ere traadte istedenfor det gamle ved Krabbelykke.

83

i hans Bandoler, hvilket dog synes at være for lidt til -atkunne være den fulde Krigsforsyning.

Patroner kaldtes, som ovenfor omtalt, Bandolerernes Træ og Blikhylstre; samme Benævnelse brugtes endvidere om Skraasække samt om Kardæskbøsser, af Blik eller dreiede af Træ, til Kanonerne. Derimod er det høist tvivlsomt, om man i Kristian d. 4des Tid har kjendt eller brugt Papirspatroner i Ordets nubrugelige Betydning. Den i Begyndelsen af Perioden stundom, dog ikke hyppigt forekommende Benævnelse -, Parteltaske(, kan neppe opfattes som ensbetydende med Nutidens Patrontaske. Snarest maa Parteltasken opfattes som et med Krudtflasken sammenhørende Stykke eller maaske som et specielt til Hjullaasvaabnene hørende Rekvisit, som man da har Lov til at forestille sig som en Taske, der har været bestemt til at gjemme f. Ex. Spænderen og Reserve-Bøssene i; nogen rimeligere Gisning formaar jeg i det mindste ikke at opstille. Det er først i Kjøbenhavns Tøihusregnskab 1649, at jeg har truffet paa noget, som tyder hen paa en begyndende Brug af Papirspatroner, hvor der nemlig blandt det Gods, som afleveredes for Orlogsskibet Frederik, umiddelbart efter 24 og 10 Par Pistoler med Fyrllaase og Flintelaase nævnes 19 Dusin Pistolpatroner; aldeles utvetydigt forekomme Papirspatroner, det mig er vitterligt, første Gang i en kongelig Ordre af 28de Juli 1657 til Kjøbenhavns Tøihus om til Niels Lykkes Kompagni at udlevere »et halvt Ris, Papir og Seglgarn at gjøre Patroner af til Flinterne<.,

Et overordenligt vigtigt Rekvisit for Infanteriets Skytter var den før omtalte Forket eller Forketstok. Den nævnes vel aldrig i Forbindelse med Rørene, men i de overveiende fleste Tilfælde med Musketterne, selv med de halve Musketter; og naar der i Regnskaberne summarisk opføres en Ind- eller Udlevering af et Antal Musketter » med deres Tilbehøring., kan man vistnok gaa ud fra, at der blandt dette Tilbehør er regnet en Forket til hver Musket. Dog forekommer der Til-

6 *

84

fælde, hvor der ikke er fulgt Forketter med ved Udleveringer baade af hele og halve Musketter, og til Orlogsskibene synes de aldrig at være udleverede.

De forskjellige Udrustninger til Fodfolkets Skydevaaben oplyses bedst ved nogle Exempler:

Forgyldte Hellebarder	50	
Musketter med Fyrllaase	50	
Musketter med Luntelaase	48	
Forgyldte Horn-Krudtflasker	48	Par.
Andre Horn-Krudtflasker	48	-
Forketter	96	
Parteltasker	50	
SpEendere	50	
Former	96	
Kradsere	96	
Bøssene af -Artz	100	
Lunter	24	Bundter.
Kjørnekruddt	13,5	Lspd.

1610 lod samme Valentia Schwerin hente fra Kjøbenhavns Tøihus:

Lange Fyrrør I 20

Spændere	20
Fyrstene	20
Former I	20
Kradsere	20
Bandolerer	20
En Fjerding Kjørnekruddt vog	22 Lspd.

1609 lod Hopmanden paa Kronborg, Kaspar Mildenitz, til 100 nye Soldater hente paa Tølhuset:

Halve Musketter med Former, Kradsere og Lodskruer	100
Bandolerer	100
Forketter	100
Kortelasser (en Slags Sidevaaben)	100
Lunter	25 Knipper.

1610 lod Kaspar Mildenitz igjen hente paa Kjøbenhavns Tøjhus til 100 nye Soldater, han havde at afrette:

Halve Musketter med Former, Kradsere og Lodskruer	100
---	-----

85

Bandolerer	100
Kortelasser	100
Lunter	50 Knipper.

1611 modtog Baahus fra Kjøbenhavns Tøjhus en Sending bestaaende af:

Fennike af Silke	1
Trommer	2
Hele Musketter med Luntelaase	50
Lunterør med krumme Lader	250
Bandolerer	300
Lodrørmer	125
Smaa Lunteknipper	150,

og endnu samme Aar i en anden Sending:

Snaprør	200
Lunterør med krumme Lader	200
Træ-Krudtflasker, 1 stor og 1 lille.	200 Par.
Store enkelte Træ-Krudtflasker	200
Lodformer til fornævnte Rør	400
Flintestene	500
Krudt	2 Læster.
Lunter 1)	1614 Skpd.
Bly	12 1/5 -"

1624 sendte Kjøbenhavns Tøjhus til Malmehus:

Flinterør	1000
Bandolerer	200
Kugleformer	220;

1627 endvidere

Musketter	1000
Bandolerer	1000
Forketstokke	1000

Kugleformer	200
Lunter	500 Bundter.
1624 sendte Kjøbenhavns Tøihus til Malmø By:	
Musketter	100
Bandolerer	100
Kugleformer	30
Lunter	100 Bundter.
1647 modtog Baahus fra Kristianla:	

1) De store Kvantiteter af Krudt og Lunter hidrøre fra, at der i samme Sending fandtes endel sveert Skyts.

86

Musketter	1000
Bandolerer	1000
Forketstokke	1000
Snaplaasebøsser	600
Store Bundter Lunte	250.

Man ser, at Udrustningen og Tilbehøret til Skydevaabnene ideligt vexle, og at selv Musketten, Bandoleret og Forketten, der i Reglen følges troligt ad, dog ikke ere aldeles uadskillelige.

I den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede, man kan vel regne omtrent ved 1570, aflagde det jernklædte Rytteri Lansen og væbnede sig foruden med Kaarden med Skydevaaben; under Trediveaarskrigen opkom den Mellemting mellem Fodfolk og Rytteri, som benævntes Dragoner, hvilken Vaabenart da heller ikke var længe om at finde Indgang hos os. Saa talrigt som Rytteriet var i Forhold til Fodfolket, og saa stor en Rolle det spillede i den Tids Krige, skulde man forud vente i Arkeliregnskaberne, navnlig i dem for Rigets Hovedarsenal, at finde Rytteriets Skydevaaben omtalte noget nær ligesaa ofte som Infanteriets, hvad der dog langt fra er Tilfældet; enten maa det være tilfældigt, at Kjøbenhavns Tøihusbeholdning i de Aar, for hvilke dets Regnskaber haves, har været saagodtsom læns paa Pistoler o. s. v.; eller Aarsagen er den, at man ved Rytteriet i langt høiere Grad end ved Infanteriet kunde gjøre Regning paa, at de hvervede Mandskaber selv medbragte deres Vaaben 1). I Tøihusregnskaberne 1607-10 forekommer der næsten ingen andre Udleveringer af Pistoler end dem, som enkeltvis ere solgte mod

I Kristian d. 4des Krigsartikler af 1625 forudsættes det, at enhver hvervet Soldat medbringer et Sidevaaben, Kyrasseren desuden to Pistoler og Arkebuseren en Arkebuse (udentvivi det samme som et Bandolerrør) og en Pistol; ved Antaélsen bleve dernæst Soldaterne af Kongens Forraad forsynede med den øvrige Udrustning, Kyrasseren med Rustning, Arkebuseren med Jernhue samt Bryst og Ryglade, Pikeneren vistnok med

87

kontant Betaling til Kongens Hofsinder og andre Adelsmænd, der ligeledes ses paa Tøihuset at have indkjøbt Harnisker m. m.

Ligesom Fødfolkets Skydevaaben betegnedes ogsaa Rytteriets Skydevaaben i Slutningen af det 16de Aarhundrede som » Rør «.

Kjøbenhavns Tøihusregnskab for 1592 opfører ikke andre Rytter-Skydevaaben end Stakkedel Rør eller Stakkede Fyrrør.' Dermed kunde antages at være ment en Slags Karabiner, saafremt ikke den virkelige Betydning af Pistoler fremgik deraf, at der ogsaa

nævnes »Holfter til stakkede Rør,-, samt især med Sikkerhed deraf, at sammen med endel lange Fyrre, som en Bøsemager i Helsingør Joakim Luksted i Aaret 1609 har repareret og forsynet med nye Skjæfter, nævnes der ogsaa to- stakkede Fyrre, som imidlertid i Opgjørelsen af Tilgangen til Tøihusbeholdningen. ved Regnskabsaarets Slutning betegnes som to »forbedrede (c. i standsatte) Pistoler med Fyrrease«. Allerede, fra 1607 til 1610- forekomme de stakkede Rør ellers kun blandt Vraggodset, og senere nævnes :der kun, en eneste Gang, 1631,, »6 Bøsser, stakkede med Fyrrease f. or«, der ere tilgaaede Tøihuset fra Bergen som -)tagne paa Garperbryggen fra de Hamborger Kontor» 1). Stakkede Rør ere altsaa Pistoler, men af en allerede saa tidligt som 1607 obsolet Form; man tager neppe meget Feil ved i dem at se de bekjendte store og klodsede Hjulaspistoler med den svære kugleformige Knap paa Enden

Harnisk og Pike, Musketteren 'endeligt med Musket og Tilbehør. Alle disse Vaaben bleve ved Antagelsen udleverede Soldaten for en vis Pris, som dernæst blev ham afkortet efterhaanden i hans Sold. Blev han igjen aftakket inden en vis Tids Forløb, fik han -af Kongen $\frac{2}{3}$ af Prisen for Vaabnene, saafremt han afleverede dem, i god Stand. Kongen havde altsaa herefter slet intet at gjøre med Rytteriets Udrustning med Skydevaaben.

1) Restancebogen.

88

af Grebet, der ere saa karakteristiske for Slutningen af det', 16de Aarhundrede.

Pistoler med Fyrrease afløser Benævnelsen stakkede Fyrre i Kjøbenhavns Tøihusregnskaber 1602-04 og 1607-10 og maa altsaa antages at gjælde de for Begyndelsen af det 17de Aarhundrede karakteristiske, i Modsætning til de ældre langt slankere og lettere byggede Hjulaspistoler, ofte med en pæredannet Knap paa Enden af Grebet. Artilleriets Vaabensamling paa Kjøbenhavns Tøihus besidder et aar udmærkede Repræsentanter for de til Rytterbrug i Kristian d. 4des Tid bestemte Pistoler, nemlig et Par riflede Hjulaspistoler, der øiensynligt høre sammen med de for omtalte Hjulaastriffer fra 1613--18, idet de have samme 22lødige Kaliber og ere mærkede paa Piben foruden med Aarstallet 1619 tillige med det kronede C og de selvsamme Bøsemagerstempler som hine riflede Fyrre. I de senere Regnskabspapirer forekomme Pistoler af og til, og saavidt man kan se, er det altid Hjulaspistoler, eftersom der gjerne, hvor de ikke udtrykkeligt betegnes som saadanne, i Forbindelse med dem nævnes, Spændere og Bøssene af)Artz«; til deres Tilbehør synes ogsaa at have hørt Pistolflasker; Q>: smaa Krudthorn, og Parteltasker'). At der til Pistolerne **ii3gensinde brugtes Luntelaase, er en Selvfølge, hvorimod det er

1) En Kjøbmand Gregorius Kettwig i Bremen har ifølge Kjøbenhavns Tøihusregnsk. 1609-10 blandt en stor Mængde andre Udrustningsgjenstande, f. Ex. Rustninger, Stormhuer, Bandolerer og Sidevaaben af forskjellige Slags, ialt til det betydelige Beløb af 11700 Daler, leveret:

500 Pistolflasker hvert Par 16 ss lybsk. .

500 Parteltasker hvert Par 16 ss lybsk. .

Efter hvad Arkivar, Kapt. J. Grundtvig velvilligen har meddelt mig, betegnes disse Gjenstande, hvor Udgiften føres til Bogs i Rentemesterregnskabet for 1609-10 som Pistolflasker og Bort- eller Bortertasker. I en Fortegnelse af 3die Sept. 1611 over Artilleriforraadet i Kalmaar, som forefindes i Geheimearkivet,

89

paafaldende nok, at der i hele Kristian d. 4des Tid heller ikke omtales Pistoler med Snaplaase. Først 1649 omtales der ved Afrustningen af Orlogsskibet Frederik Pistoler med Flintelaase.

Bandoler-Rør med Fyrllaase forekomme i Kjøbenhavns Tøihusregnskaber 1607-10 i et konstant Antal af ikkun 68 uden Af- eller ngang og vides derhos at være anskaffede 1612 under Kalmarkrigen'). I en Memorial af 22de Juni 1624 fra Arkelimesteren paa Akershus begjæres 100 BandolerRør med Remme og Bandolerhager. Endeligt nævnes sidste Gang et Bandoler-Rør blandt de Vaaben, som 1631 være fratagne de Kontorske paa Bergens Garpebrygge 2). Der er ingen Tvivl om, at dermed er ment det Vaaben, som i de sidste 200 Aar er blevet kaldt Karabinen. I Wallhausens bekjendte »Kriegskunst zu Pferd«, trykt 1616, beskrives Udrustningen for den Art Rytteri, som han kalder «Harquebusirer, Karbiner oder Bandellier Reuter«, og hvis fornemste Vaaben var en »Karpiner oder Bandellier Reuter« forsynet med Karabinstang og hængende ved en Karabinhage i Bandoleret. Hvor der i samtidige Skrifter tales om Arkibuser, maa derved altsaa ligeledes forstaas Karabiner. Et meget let, som Luxusvaaben udstyret og med en lang Karabinstang forsynet Fyrrør findes i Artilleriets historiske Vaabensamling; det er mærket med Aarstallet 1605 samt et Bøsemagerstempel, der ogsaa forekommer paa et andet Vaaben i Samlingen sammen med Aarstallet 1585, hvoraf man, dog maaske noget vel dristigt, har

opføres » 40 Paar verguldete und 10 Paar unverguldete PortFlaschen, 60 Taschen, 60 Forketten«, altsammen rimeligvis henhørende til »50 grosse niederländische Feuerröhren«, samt »1440 Paar Portflaschen fur die Soldaten«.

1) Ifølge Meddelelse af Arkivar Kapt. J. Gruudtvig.

2)» Fortegnelse paa hvis Kobber- og Jernstykker o. s. v. «, blandt Papirer, Artilleriet vedkommende, ved Kjøbenhavns Tøihusrgnsk. 1649-51; Restancebogen.

90

villet slutte, at disse Vaaben maatte være forfærdigede af en Bøsemager, der har arbeidet her i Landet i det ved de to Aar betegnede Tidsrum af 20 Aar.

En løs Seddel uden Datum, men rimeligvis fra 1628 1), omtaler Dragoner-Musketter, og i Halmstads Regnskab 1644-45 omtales Dr-agoner-Bøsser; men hvori de have været forskjellige fra andre Musketter og Rør, er der Intet til at oplyse i Regnskaberne; rimeligvis have de blot været forsynede med en Rem befæstet i to Remboiler paa Skjæftet, for at Dragonen, der dengang ikke var nogen egenlig Kavallerist, men endnu kun en bereden Infanterist, kunde fore sin Bøsse hængende over Ryggen en bandouli~re. Dragonbøsserne i Halms-tads Arkeli. fik 1645 deres Hjullaase ombyttede med Snap- eller Flintelaase.

Uagtet der i Regnskaberne nævnes ikke ganske faa Bøsemagere, der navnlig have udført større Reparationer af Vaabnene og forsynei dem med nye Skjæfter og Laase, faar man dog det Indtryk, at Tilvirkningen af Haandskydevaaben kun har havt ringe Udstrækning her i Landet i Kristian d. 4des Tid. Dog bør det herved bemærkes, at de Aar, for, hvilke Kjøbenhavns Tøihusregnskaber ere bevarede, -tilfældigvis høre til dem, i hvilke der kun er anskaffet meget lidt- af-Haandskydevaaben, og at d.,en indenlandske, Tilvirkning muligvis vilde tage sig noget mere anselig ud i vore Øine-, saafremt vi havde Regnskaberne for de Aaringer, f. Ex. 1604-07 og før 1602, hvor Geværbeholdningerne ere- blevne forøgede efter en større Maalestok. Af Rentemesterregnskaberne vides der ogsaa 'under Kalmarkrigen at være foretaget større

Anskaffelser især af Musketter, dels fra Udlandet -som Hamborg, Schmalkalden, Bremen, Emden, Haag og Amsterdam, dels gennem kjøbenhavnske Kjøbmænd som

1) Blandt Papirer, Artilleriet vedkommende, ved Københavns Tøihusregnsk. 1649-51.

91

Hans Hinze, der har leveret 2000 og Johan Schult, der har leveret 1500 Musketter i Aaret 1612. Det var ligeledes for Størstedelen fremmede Kjøbmænd eller Fabrikanter i Bremen og Schoell (Suhl?), der leverede de 7000 Musketter med Tilbehør, som 1617 sendtes forskjellige Lensmænd i Norge for at fordeles blandt Bønderne imod Erlæggelse af Indkjøbsprisen, men af hvilke rigtignok de fleste ikke synes at være komne til Fordeling, men et Par Aar efter at være blevne sendte ned til Tøihuset i Krempe 1). Af Kronborg Hammermøllens Regnskaber ses det vel, at den i Aarene 1600-03 og 1610 har smedet, boret og poleret Bøsse- og Pistolpiber til Bøssemageren paa Kronborg; men det er kun ganske smaa Poster; Hammermøllen var dengang en Smedie og ingen Geværfabrik, hvad den først kan være blevet langt senere, nemlig 1669. 1 større, fabrikmæssig Stil synes Tilvirkningen af Geværer først mod Slutningen af Kristian d. 4des Tid at være kommen i Gang paa det 1645 af Rigens i-larsk Herr Anders Bilde til Damsbo i Forening med 16 andre Herremænd anlagte Brobyværk i Fyn. Man har en Ansøgning fra Participanterne til Kong Frederik den 3die strax efter dennes Tronbestigelse 1648, hvori de gjøre gjældende, at, eftersom hidtil stor Mangel paa Manufaktur i dette Kongerige haver været, saa have de adskillige Haandværksmestere bestilt og indført i Fyn med stor Bekostning for at forfærdige Harnisker, Musketter, Pistoler, Degener, Piker og andet Gevær, og Huse ladet bygge og Værksted oprette i Sønderbroby, for at saadant Gevær ikke alene kunde forfærdiges her i Landet, som hidtil fra fremmede Lande blev indført

1) Norske Rigsregistrarer, 4de Bd. p. 612, 619 og 613, 5te Bd. p. 55. Den her antydede Fremgangsmaade til at faa den norske Almue bevæbnet, var iøvrigt ikke ny; Formynderregeringen gav 1589 Lensmanden i Bergen en ganske lignende Ordre med Hensyn til et Parti Rør og Værger (a: Sidevaaben), der vare bestilte i Tydskland.

92

med stor Besværing og Bekostning, men ogsaa forfærdiges af bedre Prøve, da det indførte for det meste har været gammelt, udskudt og fordærvt og blot paa ny oppudset. Til den Ende ansøge de nu om Monopol, om at Kongen vilde tage sine Geværer hos dem, om at Indførsel af fremmed Gevær maatte blive forbudt, om Toldfrihed paa Jern 200 Skpd., Staal 100 - Cntr. Stenkul 100 Læster, samt endeligt om fri Udførsel af det paa Værket forfærdigede Gevær. Under 28de Novbr. 1648 tilstod Frederik d. 3die Værket det begjærede Monopol samt den forlangte Toldfrihed, men bandt sig ikke til at kjøbe Vaaben alene hos det; Privilegiet blev fornyet d. 8de Juni 1651). Det er ikke overdrevent høie Forestillinger, man af Københavns Tøihusregnskab 1650-51 faar om denne første indenlandske Vaabenfabriks Præstationer. Rustkammerforraadet var blevet helt tilintetgjort ved Tøihusets Brand 1647, saa at Brobyværk vel har kunnet afsætte saamange Geværer, som det orkede at producere; men dets Levering i Regnskabsaaret 1650-51 indskrænkede sig til 358 Musketter, hvoraf endda de 86 eller 24 Procent sprang i Modtagelsesprøven. Værket bestod ikkun til 1658, da det blev ødelagt af Svensken. Af Vaaben forfærdigede paa Brobyværk er der nu ingen andre tilbage end nogle i Vaabensamlingen paa Københavns Tøihus opbevarede Partisaner.

Den ovenfor berørte store Kassation ved Modtagelsesprøven er ikke det eneste Vidnesbyrd om, paa hvor lavt et Standpunkt Geværfabrikationen stod i de Tider. 1648

blev der paa Baahns prøveskudt 500 Snaphaner, som Aaret forud vare tilsendte Fæstningen fra Kristiania med Bemærkning om, at de endnu ikke vare prøberede; af disse sprang de 157 eller 31 Procent. Prøven har i dette Tilfælde dog været nogenlunde stræng, idet der til samme for hvert af de

1) Vedel- Simonsen: Rugaards Historie 2det Bd., 1ste Afdeling, p. 121-128.

93

500 Snaprør er medgaaet 5 Lod (ca. 80gram) Krudt og over 8 Lod (120gram) Bly. Meget værre endnu gik det paa Baahus igjen 1655. Ved en Salve med løst Krudt i Anledning af Pinsemorgen sprang der tre Musketter, »hvorefter hans Strenghed Gouverneuren, velb. Hr. Iver Krabbe givet Befaling, at eftersom Soldaterne ofte af Geværet med ordinaire Ladning foruden Kugler bekommet Skade, at skulle probere nogle; er saa derefter en 60 dog helt slet bleven prøberet, hvoraf er søndersprungen og helt bortfløiet 42« 1). Til Prøven er medgaaet 7 Pd. Blykugler og 5 Pd. Krudt eller 3,3/4. Lod (54gram) Bly og 2,2/3 Lod (38gram)

Krudt for hver Musket; have disse været 8 lødige har Prøven bestaaet i et enkelt Skud med 5/7 Kuglevægt Ladning; men selv om Musketterne kun have været 16 lødige, og Prøven altsaa er blevet gjort med to Kugler og 1 2/5 Kuglevægt Ladning, er Forholdet af sprungne Piber, 60 Procent, dog saa glubsk, at man maa sande Brobyværks Participanters Ord om Beskaffenheden af de udenlandsfra indførte Geværer, og istedenfor at undres over, at der saa tidt' i Baahus's og Halmstads Regnskaber forekommer Sprængninger af Musketter, Dobbeltlager o. s. v., blot forbauses ved, at det har været muligt at faa Mennesker til at gaa mod Fjenden med slige Vaaben.

Inden jeg afslutter dette Afsnit om Haandskydevaabnene, saaledes som de fremtræde i Artilleriregnskaberne fra Kristian d. 4des Tid, skal jeg endnu blot fremsætte nogle Bemærkninger om Størrelsen af Beholdningerne af denne Art Vaaben.

Regnes alle lange Rør og Musketter som Infanterivaaben, alle stakkede Rør, Pistoler, Bandolerror og Dragonbøsser som Ryttervaaben, da finder man Kjøbenhavns Tøihusbeholdning at have været:

1ste Jan.	1592:	2880	Infanterivaaben,	99	Ryttervaaben;
1ste Mai	1609:	17063	-"-	248	-"-

1) Baahus's Regnskaber 1648-49 og 1655-56.

94

I Løbet af 17 Aar er altsaa Beholdningen af Infanterivaaben blevet 6 Gange større, af Ryttervaaben 2-1 Gang større, end den var før, Tal, som ret godt belyse Kongens Virksomhed før Karmarkrigen for at bringe Vaabenforraadene paa Fode.

For Perioden under og efter kalmarkrigen savnes desto værre de fuldstændige Tøihusregnskaber; men nogle Oplysninger fra den tydske Krigs Tid lade sig dog sammenstille.

Der haves en løs Opskrift uden Datum og Uhderskrift, men rimeligvis fra 1627 eller 28 og affattet af Hovedsmanden paa Kjøbenhavns Tøihus, Thomas Nold 1), indeholdende først en summarisk Opgjørelse over de Krigsforraad, » søm ungefærligen skal findes til Lychstad og Krempe foruden Stykker med det sidste Artilleri, som blev hendsendt af Oberst Sarter«; deriblandt er:

Musketter hele og halve, hvoriblandt er	
100 hollandske med Tilbehør . . .	7850.
Dragoner-Musketter	80.

Dertil er føiet en Opgjørelse af, hvad der endnu er i Behold -,her udi Kgl. Maj.'s Toihus«, hvoriblandt er:

Musketter med Tilbehør	4200.
Pistoler	1100.

Toihusbeholdningen har altsaa i Øieblikket været temmelig læns; men dette forklares tilfulde ved Restancebogen, der ganske summarisk indeholder, hvad der i Aarene 1624-36, altsaa omtrent i Thomas Nolds Embedstid, er udleveret fra Kjøbenhavns Tøihus til de forskjellige Fæstninger, Slotte, Øer m. m., hvilket ved Optælling viser sig for Aarene 1624--28 af HaaRdskydevaaben at udgjøre

Musketter med Tilbehør	13972.
Flinterør	1000.

1) Blandt Papirer, Artilleriet vedkommende, ved Kjøbenhavns Tøihusrgnsk. 1649-51.

95

Ved at addere de ovennævnte Summer kommer man til det Resultat, at Kjøbenhavns Toihusbeholdning kort før Udbruddet af den tydske Krig - dog iberegnet hvad der muligt kan være kommet til under Krigen 1) - maa have udgjort allermindst 26000 Infanterivaaben og 1200 Ryttervaaben. Tager man]Elensyn til, at en betydelig Del af dens Tids Fodfolk ikke brugte Skydevaaben men Piker, saa kan man neppe komme til andet Resultat, end at, hvad Antallet af Haandskydevaaben angaar, har Kronens Forraad været upaaklageligt forsynede efter de Tidens Leilighed, dengang Kristian d. 4de begyndte sin Deltagelse i Trediveaarskrigen.

Fra Dekadenceperioden efter Freden i Lybek haves der ingen Oplysninger om, hvorledes det er gaaet med Tøihusets Geværforraad. Branden 1647 tilintetgjorde det fuldstændigt, hvad der ikkun altfor tydeligt stadfæst(~s ved Optællingen fra 1649. Først 1650 har man begyndt ved Indkjøb at udfylde det lidte Tab; men hvor langt man er kommet dermed inden den næste Krigs Udbrud 1657, foreligger der ikke Materiale til at afgjøre , -og det -ligger desuden udenfor denne Afhandlings Omraade.

1) Ifølge Jahns Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen p.510 skal Kongen i Vinteren 1626-27 hos hamborgske Kjøbmænd have bestilt 13000 Musketter, samt 5250 Arkebuser og Bandolerrør. Selv om disse Bestillinger ere blevne effektuerede, er det dog ikke rimeligt, at de have passeret Kjøbenhavns Tøihusregnskab.